

Hoe raar zijn die juristen eigenlijk?

Naar een pluriforme rechtswetenschap in een transnationale context¹

1. Inleiding

De NJB salon “Rare jongens, die juristen” is een goede aanleiding om de stand van de rechtswetenschap op te nemen. De ontwikkelingen volgen elkaar snel op maar vertonen – van een grotere afstand bezien – herkenbare patronen. Terugkerende elementen daarin zijn de relatie van de rechtswetenschap tot de praktijk, tot de (andere) maatschappij- en geesteswetenschappen, en natuurlijk tot zijn object: het recht (hoe dan ook gepercipieerd). Dan rijst de vraag: zijn die juristen eigenlijk wel zulke rare jongens? Anders gezegd, neemt de rechtswetenschap in het spectrum van disciplines een eigen positie in, of is zij vergelijkbaar met (andere) geestes- of maatschappijwetenschappen? In dit essay worden vanuit een comparatief en historisch perspectief enkele grote lijnen getrokken, omdat je soms van veraf meer ziet.

Daartoe zal ik in de eerste plaats enkele recente ontwikkelingen schetsen in het denken over de rechtswetenschap in Europa en in de Verenigde Staten (VS). Die ontwikkelingen blijken spiegelbeeldig te zijn, dat wil zeggen dat zij convergeren (par. 2). Vervolgens zal ik die ontwikkelingen in historisch perspectief plaatsen, ten einde ze te verklaren. De keuze van de methode bij de bestudering van het recht blijkt in sterke mate verbonden te zijn met de context waarin het recht wordt bestudeerd (par. 3). Ten slotte wil ik ingaan op de vraag wat dat betekent voor de toekomst van het rechtswetenschappelijk onderzoek. De bestudering van het recht in een transnationale context vergt de inzet van doctrinaire, rechtsvergelijkende, en interdisciplinaire methoden (par. 4). Daarom zou ik een lans willen breken voor een methodenpluralisme in de rechtswetenschap, niet als een teken van zwakte, maar

---

¹ Met dank aan Gijs van Dijck, Rob van Gestel, Eric Tjong Tjin Tai, en Jan Vranken, voor hun opmerkingen naar aanleiding van een eerdere versie van deze tekst.

als een teken van kracht. Juristen zijn misschien wel een beetje raar, maar eigenlijk toch zo gek nog niet.

2. *Recente ontwikkelingen*

De rechtswetenschap in Europa is momenteel sterk in ontwikkeling, er wordt gesproken van een “discipline in transitie”. Drie ontwikkelingen bepalen het beeld. In de eerste plaats ontwikkelt het rechtswetenschappelijk onderzoek zich van monodisciplinair, dogmatisch onderzoek naar multidisciplinair en empirisch onderzoek. De ontwikkeling van het rechtswetenschappelijk onderzoek aan de Europese universiteiten en instituten toont een groeiende belangstelling voor een niet-doctrinaire bestudering van het recht. Voorts is er sprake van een ontwikkeling van een nationale oriëntatie naar een internationale of zelfs globale oriëntatie op het recht. Steeds vaker is het recht van niet-nationale of zelfs van niet-statelijke oorsprong en steeds meer rechtswetenschappelijk onderzoek geeft daarvan blijk. Ten slotte is er een ontwikkeling van een onderzoekscultuur van “laissez faire” naar meer “managerial control, rankings and research programming”. Het rechtswetenschappelijk onderzoek wordt onder invloed van de sociale wetenschappen in toenemende mate methodologisch gedisciplineerd.²

Deze ontwikkelingen zijn het resultaat van de groeiende kritiek op gangbare dogmatische bestudering van het recht. Aan de bron van die kritiek ligt enerzijds de toenemende behoefte aan andere dan rechtsdogmatische expertise in de rechtspraak, en anderzijds de wetenschappelijke status van de rechtsdogmatiek in het licht van het wetenschappelijk succes van de economie, de psychologie, en de andere empirische maatschappijwetenschappen. De kritiek trekt de wetenschappelijke statuur van de rechtsdogmatiek in twijfel. Zijn haar wetenschappelijke geloofsbrieven nog wel in orde? De rechtswetenschap is het slagveld geworden van uiteenlopende methodologische oriëntaties of zelfs paradigma's. Naast de rechtsdogmatische bestudering van het recht zijn er rechtswetenschappers die zich oriënteren op de geesteswetenschappen (de filosofie, de geschiedenis, de literatuur), of op de maatschappijwetenschappen (de economie,

---

² Zie Rob van Gestel, Hans-W. Micklitz en Miguel Poiarés Maduro, *Methodology in the new legal world*, EUI Working Papers, law 2012/13.

de sociologie, de psychologie). Een eenduidige methodologische oriëntatie is ver te zoeken. Rechtswetenschappers van naam spreken zelfs van een crisis van de rechtswetenschap.³

De traditionele rechtsdogmatische of doctrinaire benadering staat dan ook voor belangrijke uitdagingen. Het richt zich van oudsher op het geldende recht (als object), op de oplossing van hard cases en de ordening van het systeem (als doelstelling), en op hermeneutische methoden van tekstuitleg (als methode).⁴ Daarmee vallen vele interessante domeinen van onderzoek naar het recht buiten haar blikveld. Onderzoek naar de empirische context van het recht (als object), de systematische verwerving van kennis en de ontwikkeling van theorievorming (als doelstelling) door het gebruik van empirische methoden (als methode), zijn in beginsel buitengesloten. Daarvoor wordt verwezen naar de hulpdisciplines, zoals de rechtssociologie, de rechtseconomie of de rechtspsychologie. Mede door het eclatante succes van de rechtseconomie staat de rechtsdogmatiek onder toenemende druk om haar wetenschappelijke statuut te legitimeren. Dat levert een dilemma op tussen “rigor” en “relevance”; moet zij kiezen voor wetenschappelijke rigiditeit, of voor maatschappelijke relevantie?

Het is opmerkelijk dat in de VS in zekere zin een omgekeerde ontwikkeling is waar te nemen. Het wetenschappelijke debat in de law journals wordt gekenmerkt door een verscheidenheid aan externe perspectieven op het recht, zoals de economische, de sociologische, of de psychologische bestudering van het recht (waarvan de eerste de meest invloedrijke is). Wat verder ook de onderlinge verschillen zijn, die benaderingen hebben gemeenschappelijk dat zij het recht niet als autonoom zien, maar veeleer als een instrument om politieke doeleinden te realiseren, dan wel als een institutionele factor in een maatschappelijk krachtenveld.⁵ Het recht is in feite publiekrecht en het privaatrecht is niets anders dan een ander middel om politieke doeleinden te realiseren. Aan deze opvatting heeft ook bijgedragen de ideologische

---

³ Zie Jan Vranken, *Algemeen Deel, een synthese*, Deventer 2014, nr. 7, en Jan Smits, *Omstreden rechtswetenschap, over aard, methode en organisatie van de juridische discipline*, Den Haag 2009, p. 15.

⁴ Deze typering is misschien wat schetsmatig, maar in hoofdlijnen toch het standaardbeeld van de rechtsdogmatiek. Zie recentelijk de typering van Jan Vranken, *Algemeen Deel, een synthese*, Deventer 2014, nrs. 8 – 12, en traditioneel, Karl Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin 1979.

⁵ Zie R. Posner, *The decline of law as autonomous discipline: 1962-1987*, in: Harvard Law Review 1990, p. 761 -781.

kritiek op de vanzelfsprekendheid waarmee de rechtsdogmatiek zich lijkt te committeren aan het geldende recht. De “critical legal studies” richten zich op het ontmaskeren van het ideologische karakter van het recht door de deconstructie van juridische teksten. Daardoor heeft zich een variëteit aan ideologische perspectieven ontwikkeld, zoals “women’s rights”, “gay’s rights”, etcetera. Deze ontwikkelingen hebben ertoe bijgedragen dat de rechtswetenschap voor de praktijk van het recht van weinig betekenis is.⁶ De kloof tussen de “law schools” en de “law firms” is nog nooit zo groot geweest. De Amerikaanse law schools hebben voor wetenschappelijke rigiditeit gekozen boven maatschappelijke relevantie. Voor veel onderzoekers aan Europese universiteiten - critici van het traditionele dogmatische onderzoek - is dit een wenkend perspectief.

Niettemin tekenen zich ook in de VS nieuwe ontwikkelingen af. Allereerst heeft sinds de jaren 80 van de vorige eeuw een kleine minderheid van schrijvers, tegen de stroom in, gepleit voor een “rights based theory” van bijvoorbeeld het contractenrecht (onder anderen Charles Fried), of van het aansprakelijkheidsrecht (onder anderen Jules Coleman en Ernest Weinrib). Sinds 2010 is daar een nieuw wetenschappelijk programma bijgekomen (“new private law”), dat een herstel van de (relatieve) autonomie van het privaatrecht voorstaat. Het nieuwe privaatrecht wordt gekenmerkt door conceptualisme (de ontwikkeling en analyse van rechtsbegrippen), het streven naar coherentie (het brengen van ordening), en de bereidheid om doctrinair onderzoek op een constructieve grondslag te beoefenen. Privaatrecht is geen tak van publiekrecht, maar een poging om de normatieve dimensie van private interacties te begrijpen. Rechtsnormen spelen daarin een rol die weliswaar verweven is met sociale normen en morele opvattingen, maar daarmee niet samenvalt. Het privaatrecht moet daarom serieus worden genomen, al kan bij zijn bestudering wel gebruik worden gemaakt van andere disciplines, de filosofie, economie, geschiedenis, en cognitieve wetenschappen inbegrepen.⁷

3. Historische achtergronden

---

⁶ Eike Götz Hosemann, “The new private law”: die neue amerikanische Privatrechtswissenschaft in historischer und vergleichender Perspektive, in: Rabels Zeitung 78, 2014, p. 37-70.

⁷ John C.P. Goldberg, *Introduction: pragmatism and private law*, in: Harvard Law Review 2010, p. 1640-1663.

De geschetste ontwikkelingen vertonen een merkwaardig spiegelbeeld. Terwijl de universiteiten in Europa zich richten naar het voorbeeld van de VS, dient zich daar een nieuwe benadering aan die beantwoordt aan de rechtswetenschap naar Europees model. Het nieuwe privaatrecht - met zijn nadruk op de conceptualiteit, de complexe coherentie, en de (relatieve) autonomie van het recht – is natuurlijk helemaal niet nieuw, maar veeleer een eigentijdse herformulering van het programma van doctrinair onderzoek. Wat er eigentijds aan is, is een ruimhartiger of in ieder geval meer expliciete erkenning van de betekenis van de context, zowel in de zin van de relatie van het recht tot andere domeinen (de politiek, de moraal), als in de zin van de relatie van het juridische perspectief tot andere perspectieven (het economische, het sociologische, en het psychologische perspectief). Omdat de rechtsdogmatiek zich in Europa natuurlijk ook heeft vernieuwd, zal het programma van “new private law” hier op weinig tegenstand stuiten. De Europese en de Amerikaanse traditie convergeren in een genuanceerde “law in context”-benadering, die het denken over het recht op beide continenten beheerst.

Om deze ontwikkelingen te verklaren, is inzicht in enkele historische achtergronden nodig. Hoe is het zo gekomen? Uitgangspunt is de stelling van Helmut Coing dat de rechtswetenschap vanaf haar ontstaan tot aan de opkomst van de nationale staten een Europese rechtswetenschap is geweest, gewijd aan de analyse en bewerking van het *ius commune*.⁸ Eerst met en door de opkomst van de moderne nationale staten vanaf de 17^e eeuw – elk met hun eigen codificaties – viel “die Ursprüngliche Einheit der europäischen Rechtswissenschaft” uiteen in een verscheidenheid aan nationale disciplines voor de bestudering van het eigen recht. Met uitzondering van Pruisen - waar het Romeinse recht van kracht bleef en de grondslag vormde voor de Pandektenwetenschap – veranderde het codificatiestreven het beeld van de rechtswetenschap volledig. Het dogmatische karakter en de binding aan het geldende recht maakten van de rechtswetenschap in de nieuwe politieke context een nationale dogmatiek, die hooguit in een afzonderlijke discipline rechtsvergelijking nog belang stelde in de ontwikkelingen over de grenzen. Onder invloed van de globalisering van de economie en het recht is deze ontwikkeling omgeslagen in haar tegendeel. Het Europese recht is vergelijkbaar met het oude “*ius commune*” en het

---

⁸ Helmut Coing, *Die Ursprüngliche Einheit der europäischen Rechtswissenschaft*, Wiesbaden 1968. Zie ook Harold J. Berman, *Law and revolution, the formation of Western legal tradition*, Cambridge (Mass.) 1983.

grensoverschrijdende verkeer van personen en goederen heeft een transnationaal recht opgeleverd ("global law"), dat nieuwe uitdagingen stelt aan de rechtswetenschap.

Daarnaast heeft de rechtswetenschap in methodologisch opzicht een interessante ontwikkeling doorgemaakt die minder bekend is. De rechtsdogmatiek zoals wij haar kennen, is het resultaat is van een differentiatie van de (overige) maatschappijwetenschappen die de rechtswetenschap enigszins verweesd hebben achtergelaten als een dogmatiek van het recht. De pioniers van de empirische maatschappijwetenschappen waren juristen die zich concentreerden op bepaalde aspecten van het recht. Bij Adam Smith en Karl Marx waren dat de economische aspecten van het recht, bij Henry Maine de culturele aspecten, en bij Durkheim en Weber de maatschappelijke context van de institutie van het recht. Tegelijkertijd waren zij de "founding fathers" van respectievelijk de economie, de culturele antropologie, en de sociologie. Deze "Ausdifferenzierung" heeft nooit veel aandacht gekregen, waarschijnlijk omdat wij de huidige disciplinaire grenzen als een gegeven beschouwen.⁹ Aan de nieuwe domeinafbakening zijn evidente voordelen verbonden. Met het ontstaan en de ontwikkeling van de empirische maatschappijwetenschappen was de groei van gespecialiseerde kennis gediend. Niettemin is er ook een keerzijde: de aangebrachte schotten leiden gemakkelijk tot verkokering en tunnelvisie, waardoor de samenhang uit beeld verdwijnt.¹⁰ De afsplitsing en de ontwikkeling van de empirische maatschappijwetenschappen hebben het recht als het ware van zijn context beroofd. De rechtsdogmatiek is sedertdien immers gericht geweest op het geldende recht - de oplossing van hard cases en de ordening van het systeem - door de hantering van hermeneutische methoden; de context, de theorievorming en empirische methoden zijn aan andere disciplines overgelaten (zie par. 2).

In de loop van de 20^e eeuw is het gat dat is ontstaan door de differentiatie van de empirische maatschappijwetenschappen opgevuld door de opkomst van brugdisciplines als de rechtssociologie, de rechtsantropologie, de rechtspsychologie en de rechtseconomie. Deze (nieuwe) wending naar de samenleving heeft zich niet beperkt tot de bestudering van het recht, maar strekte zich uit tot de rechtspraktijk.

---

⁹ Zie Donald R. Kelley, *The human measure, social thought in the Western legal tradition*, Cambridge (Mass.)/London 1990.

¹⁰ Stephen Toulmin, *Return to reason*, Cambridge (Mass.) 2001, ch. 9 ("The trouble with disciplines").

De kritiek van de vrije rechtsleer op het legisme¹¹, van de “Interessenjurisprudenz” op de “Begriffsjurisprudenz”¹², en van het “legal realism” op het “legal formalism”¹³, geven blijk van die wending naar de samenleving in de rechtspraktijk. Wanneer het recht van zijn context wordt beroofd, heeft de rechtsbeoefening de neiging zich te ontwikkelen tot formalisme, en roept zij telkens weer een tegenkracht op in de vorm van een meer realistische rechtsopvatting. Kennelijk bestaat er een kritische spanning tussen recht en samenleving, die zowel kan omslaan in formalisme als in realisme. Het Europese rechtsdenken is gevoeliger gebleken voor het risico van formalisme; in het Amerikaanse denken is tot op de dag van vandaag het realisme de dominante stroming geweest. Het is mede daarom dat het idee van het privaatrecht als een manier om publieke doeleinden te realiseren tot aan de opkomst van “new private law” in de VS zo’n hardnekkig leven heeft geleid.¹⁴ Dat brengt ons weer terug bij het heden.

4. Hoe verder?

Vooruitgang in de rechtswetenschap vindt plaats door een verandering van paradigma of perspectief. Dat is niet altijd een kwestie van keuze, maar ook een kwestie van (anders) zien (een “Gestaltswitch”). Vernieuwende juristen zijn zij die erin slagen om, in weerwil van het dominante programma, van perspectief te wisselen, en daarmee een nieuwe horizon voor kennis te openen. Dat is in de rechtswetenschap niet anders dan in andere disciplines, waar de paradigmatische vernieuwingen worden afgewisseld met perioden van normaal-wetenschappelijk onderzoek.¹⁵ Zo’n paradigmatische vernieuwing is bijvoorbeeld de wending naar de samenleving in een tijd van formalisme. Waarin de rechtswetenschap wèl verschilt van andere disciplines is dat zo’n paradigmaverschuiving zich meestal niet beperkt tot de rechtswetenschap, maar zich uitstrekt tot de rechtspraktijk (vgl. het werk van rechters als Holmes, Cardozo, of Learned Hand). In het licht van het nieuwe paradigma worden dezelfde gevallen niet alleen anders gezien, maar ook anders behandeld (vgl. de arresten van de Zutphense waterjuffer en Lindenbaum/Cohen).

¹¹ Zie P.C. Kop, *Legisme en privaatrechtswetenschap*, Deventer 1992.

¹² Zie R. von Jhering, “*Im juristischen Begriffshimmel. Ein Phantasiebild*”, in: Schertz und Ernst in der Jurisprudenz, Leipzig 1909.

¹³ Oliver Wendell Holmes, *The Common Law*, 1881.

¹⁴ Zie Götz Hosemann, a.w., p. 46, 47.

¹⁵ Th. Kuhn, *The structure of scientific revolutions*, Chicago 1962.

Paradigmatische vernieuwingen hebben in het recht niet alleen theoretische, maar ook praktische consequenties.

Verschillende paradigma's leiden tot uiteenlopende methoden. Vanuit een meer formalistische perspectief zal men het recht zien als een systeem van normen (vgl. de rechtsdogmatiek). In een realistische benadering zal men het recht veeleer problematiseren als een maatschappelijke praktijk (vgl. de rechtseconomie, -sociologie, en -psychologie). In een geesteswetenschappelijk perspectief zal men het recht zien als een geestelijke, intellectuele en morele activiteit (vgl. de rechtsgeschiedenis of -filosofie). Bij de verschillende perspectieven op het recht passen verschillende methoden van respectievelijk doctrinaire, maatschappijwetenschappelijke, en geesteswetenschappelijke aard. De methode volgt het object, zouden we kunnen zeggen, maar het omgekeerde is ook waar: verschillende manieren van *zien* bepalen uiteenlopende wijzen van *zijn*.¹⁶ Op voorhand is er niet één methode die de voorkeur geniet, wat niet wil zeggen dat rechtswetenschappelijk onderzoek niet goed of minder goed kan zijn. De kwaliteit van rechtswetenschappelijk onderzoek is evenwel niet afhankelijk van de gehanteerde methode; er is goed en slecht doctrinair onderzoek, zoals er goed en slecht interdisciplinair onderzoek bestaat. Dat gegeven lijkt mij niet zonder betekenis in een tijd waarin aan de Europese universiteiten het doctrinaire onderzoek dreigt te worden onderschat (zoals de ontwikkelingen aan de Amerikaanse universiteiten laten zien).

Intussen is het speelveld ingrijpend gewijzigd. De rechtswetenschap staat daardoor weer voor nieuwe uitdagingen. De rechtsorde moet zich aanpassen aan een nieuwe, transnationale context, waarin traditionele onderscheidingen tussen nationaal en internationaal recht, publiekrecht en privaatrecht, en recht en zelfregulering, min of meer obsoleet zijn geworden. Bij het onderzoek naar dat nieuwe transnationale recht ("global law") gaat het niet om het vinden van uniforme regels en beginselen, noch om de eindeloze variëteit van lokaal recht, maar vooral om de verhouding tussen het globale en het lokale recht. Dat vraagt soms om nieuwe methoden. Als voorbeeld noem ik het onderscheid tussen rechtsvergelijking van de eerste orde en van de

---

¹⁶ Zie A.C. Zijderveld, *Twee dilemma's, vier denkvormen; poging tot een typologische ordening van de sociologische theorie*, in: *Sociale wetenschappen* 1974, p. 49-65.

tweede orde.¹⁷ Bij de laatste gaat het niet louter om de vergelijking van leerstukken, maar om de vraag hoe rechtsvormende actoren op elkaar reageren. Denk bijvoorbeeld aan de reconstructie van transnationale rechterlijke dialogen over terrorismebestrijding, de vluchtelingenproblematiek, of milieubescherming.¹⁸ Hoe hebben de deelnemers in die dialoog op elkaars uitspraken gereageerd? Hoe heeft die dialoog zich ontwikkeld? De beantwoording van deze vragen vergt onderzoek naar regulering en clusters van uitspraken van rechtsvormende actoren over de hele wereld. Dat onderzoek zal zowel van doctrinaire, rechtsvergelijkende als interdisciplinaire aard moeten zijn, willen wij het ontstaan en de ontwikkeling van die dialoog in beeld krijgen. Rechtswetenschap in een transnationale context kan niet anders dan pluriform zijn.

Dit methodenpluralisme heeft niet alleen gevolgen voor het wetenschappelijk onderzoek, maar ook voor het onderwijs. Vanuit didactisch oogpunt verdient het de voorkeur om de studenten allereerst bekend te maken met doctrinaire methoden. Dat is de harde kern van hun vak en daarin dienen zij vaardig te zijn. Maar dat sluit niet uit dat het verrijkend is om de studie van het recht in de loop van de opleiding te verbreden tot de context waarin het toepassing vindt; “to broaden the study of law from within”, zoals William Twining dat treffend omschreef.¹⁹ Die verbreding dient zowel betrekking te hebben op de comparatieve dimensie van het recht als op de interdisciplinaire dimensie. Het aansprakelijkheidsrecht biedt een goed voorbeeld. Wat de comparatieve dimensie betreft, is niet alleen rechtsvergelijking van de eerste orde de moeite waard, maar ook rechtsvergelijking van de tweede orde (in de hiervoor aangehaalde zin). Ik denk bijvoorbeeld aan de bestudering van de rechterlijke dialoog die zich wereldwijd ontwikkelt rond de aansprakelijkheid voor de gevolgen van klimaatverandering.²⁰ Wat de interdisciplinaire dimensie betreft, leent de studie van het aansprakelijkheidsrecht zich in ieder geval voor het

---

¹⁷ Zie David Nelken, *The changing roles of social indicators: from explanation to governance*, in: Peter Alldridge, Leonidas Cheliotis and Valsamis Mitsilegas eds., *Globalisation, criminal law and criminal justice: theoretical, comparative and translational perspectives*, Hart: Oxford 2014.

¹⁸ Zie hierover Eyal Benvenisti, *Reclaiming democracy: the strategic uses of foreign and international law by national courts*, in: *The American Journal of International Law*, vol. 102, p. 241 – 274,

¹⁹ William Twining, *Law in context, enlarging a discipline*, Oxford 1997. Zie in deze lijn het onderwijsboek *Meesterlijk recht; over recht, rechtswetenschap en juristerij*, M.A. Loth en A.M.P. Gaakeer, Bju: Den Haag, derde druk 2005, p. 18 en 19.

²⁰ Vgl. Jaap Spier, *Shaping the law for global crises, thoughts about the role the law could play to come to grips with the major challenges of our time*, Eleven International Publishing: The Hague 2012, en E.H.P. Brans e.a., *Naar aansprakelijkheid voor (de gevolgen van) klimaatverandering?*, Bju: Den Haag 2012.

problematiseren van economische aspecten (de afwenteling van schade), psychologische aspecten (genoegdoening), en morele aspecten (zorgplichten). Vanuit de harde kern van het doctrinaire onderwijs worden de studenten aldus geleidelijk bekend gemaakt met rechtsvergelijkende en interdisciplinaire benaderingen van het recht om uiteindelijk weer terug te keren naar het probleem of de casus waarmee zij begonnen. In de rechtenstudie dient zowel aan de verbreding van het perspectief als aan de verankering in het concrete juridische vraagstuk, voldoende aandacht te worden gegeven. De verbreding van het perspectief is van belang om vertrouwd te raken met andere manieren van denken en aldus tevens de grenzen van het eigen denken te ontdekken. De verankering in de juristerij is van belang om de student houvast te bieden bij zijn intellectuele omzwervingen en om hem bewust te maken van zijn eigen vak. Aldus wordt de student vertrouwd gemaakt met de mogelijkheden en de beperkingen van zijn eigen vak. Rare jongens, die juristen, maar misschien toch zo gek nog niet.

Marc Loth, 11 juni 2014.